

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2018»
XIII Халықаралық ғылыми конференциясы

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

XIII Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2018»

The XIII International Scientific Conference
for Students and Young Scientists
«SCIENCE AND EDUCATION - 2018»

12th April 2018, Astana

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2018»
атты XIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2018»**

**PROCEEDINGS
of the XIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2018»**

2018 жыл 12 сәуір

Астана

УДК 378

ББК 74.58

Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2018» атты студенттер мен жас ғалымдардың XIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2018» = The XIII International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2018». – Астана: <http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2018. – 7513 стр. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-997-6

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 378

ББК 74.58

ISBN 978-9965-31-997-6

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2018

аруақтың адамға деген қарым-қатынасы амбивалентті (яғни, екі жақты - жақсы да, жаман да), ол көбіне адамның қалай дүниеден өткеніне және жерлеу рәсімдерінің қаншалықты дұрыс атқарылғандығына байланысты болады. Ең соңғысы- екі елдің байырғы мифологиялық ұғымында рухтар әлемі мен адам әлемі, өлі мен тірі, о дүние мен бұ дүниенің аралығында қатаң шекара жоқ . Бұған Ш.Уәлиханов жариялаған «Өлі мен тірінің достығы» туралы айтылатын аңыз да жақсы дәлел болады.

«Аруақ жолын түгелдей ұқтым десеніз, онда өзіңізді алдаған боласыз. Ол жол шексіз...» ,-деп С.Қондыбай жазғандай біз де аруақтың болмысын толық ашып бере алдық деп айта алмаймыз, тек осы ұғым төңірегіндегі кейбір қателіктерді ескертіп әрі жиілікке сүйене отырып дұрыстыққа жақын анықтамаға жету жолындағы баспалдақ салдық деп ұғамыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қондыбай Ә.С. Аруақ хақында. // «Рух-Мирас» журналы. № 2, - 2004.
2. Қондыбай Ә.С. Арғы қазақ мифологиясы. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2004. – 512 б.
3. Уәлиханов Ш. Қазақтардағы шамандықтың қалдығы // Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы. – Алматы, 2008. – 5-т.- 54 б.
4. Ежелгі Қазақстан мифтері. Қазақстан балалар энциклопедиясы. – Алматы : «Аруна» баспасы,2006. – 252 б.
5. Омаров Д. Абайдың рухани мұрасы. – Алматы:«Ел- Шежіре» баспасы,2007. – 264 б.
6. Аруақпен айтысу («Аймаңдай мен жауда өлген күйеуі»)/Жинаушы Х.Досмұхамедов//Сана. – 1924 . - №2-3. – 123 -126 б.

ӘОЖ 81'354

ШӘКӘРІМ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ РУХАНИ-АДАМГЕРШЛІК ҚАҒИДАЛАРЫ

Сағынова Жаңылсын Бисенбайқызы

Janylsyn_97@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
филология факультеті «5В020500» - Филология: қазақ филологиясы
мамандығының студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.д., профессор Үсен А. Ә.

Қазақ халқының тарихы мен мәдениетінде өзіндік із қалдырған, ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бас кезінде өмір сүрген, ұлы Абай мектебінің дәстүрін жалғастырушы, өзінен кейінгі ұрпаққа сарқылмас мол мәдени мұра қалдырған Шәкәрім Құдайбердиев белгілі гуманист ақын, ойшыл тарихшы-шежіреші ағартушы, ғұлама болды.

Шәкәрімнің жан – жақты қаламгер болып қалыптасуына қазақ халқының бай ауыз әдебиеті, Шығыс пен Батыстың әдебиеті, сонымен бірге замандасы әрі ағасы ұлы Абайдың күдіретті де қуатты поэзиясы тікелей әсер етті. Шәкәрім қазақ әдебиетінде Абай қалыптастырған реалистік дәстүрді жалғастырушылардың бірі болды. Сол дәуірдің қоғамдық – саяси және әлеуметтік қайшылықтарын көре білуде, халықының қамын жеп, жастарға жол көрсетуде ол ұлы Абайдың талантты шәкірті болды.

Шәкәрім өмір сүрген дәуір қазақ халқы үшін күрделі кезең болатын. ХІХ ғасырдың екінші жартысы Қазақстанның қоғамдық – саяси, әлеуметтік – экономикалық және рухани өмірінде маңызды оқиғаларға толы болды. Мыңдаған орыс шаруаларының қазақ жеріне қоныстануы, қазақ даласын басқаруда енген өзгеріс көшпелі елдің өміріне жаңа экономикалық қатынастар әкелді. Тарихи – әлеуметтік жағдай қазақтың әдеби, мәдени өміріне де әсерін тигізбей қалған жоқ.Шәкәрім шығармашылығы осы кезеңге тұспа-тұс келді. Халқының мұңын жырлап, адам бойындағы игі қасиеттерді қастерлеп, өлеңдерінің өзегі ету- Шәкәрім лирикасының басты мұраты еді. Ақын айналасындағы жайттарды тек

жырлап қана қойған жоқ, ол барлық нәрсеге терең бойлап, жамандығынан жирене біліп, жақсылыққа ұмтыла білді.

Халық поэзиясы жасаған қаһармандық бейнелер мен лирикалық сюжеттер ақынның көңіліне қонып, жүрегіне берік ұялайды. Нәтижесінде: «Еңлік – Кебек», «Қалқаман – Мамыр» лирико-эпикалық дастандарын жазады. Дастандардың оқиғалары сол заман әдет – салтына негізделіп, сенімді баяндалады. Кейіпкерлерінің ішкі сезіміне құрылған оқиға өрісі жинақы да әсерлі шығады.

Абай сияқты Шәкәрім де: Гоголь, Пушкин, Лермонтов, Крылов, Тургенов, Толстой, Некрасов, Салтыков – Щедрин т.б. алыптарды оқып, көзі ашылып, көкжиегі кеңіген. Ол ар – ұждан, жақсылық, әділдік, кісілік жолын нұқсайтын шығармалар жазды. «Насихат», «Тойымсыз нәсіп», «Өлген көңіл – нысапсыз өмір», «Талап пен ақыл» және т.б. өлеңдері («Қазақ айнасы» жинағы) мен «Бояулы суыр», «Қанішер мен бөдене», «Ақылшы торғай», «Қасқыр, түлкі, бөдене» сияқты мысалдары сондай туындыларға жатады. Оларда әр кез ар – ұждан, адалдық, шындық жолы жеңіл, жұғымсыздық, әділетсіздік әшкере болып, мазаққа айналады.

«Алмас қылыш жатпайды қын түбінде» демекші қара күш қанша құлыптап ұстаса да, қара құлыпты қақ жарып, өнер нұры жарқ етті. Иә, өнерді қапаста ұстауға, немесе мүлде жойып жіберуге болмайды деген осы. Шын көркем туынды мәңгі өмір сүреді. Ол өзінің иесіне – халқына қайта оралады екен. Кезінде жасампаз жақсы жырларымен елге әйгілі болған жазықсыз ақын ақталады. Атақты ақынымыз Шәкәрімнің асқақ үні ұзақ жылдар бойы өзін аңсап күткен қазақ даласын қайта жағыртты. Жақсылықтың жаршысы, ақыл – парасаттың кемел иесі, адамгершіл ақынның жарқын жырлары халқының игілігіне қайтарылады. Шәкәрім оқу, өнер – білімді уағыздай отырып, оған да сын көзбен қарау керектігін айтады. Шын ғылым, нағыз ғалым болады, соны тап та, содан айрылма, ал дүниені бұзатын жалған ғалымнан, залым оқымыстыдан аулақ бол деп кеңес береді.

Шәкәрім лирик ақын ретінде адамгершілік, өнер – білім, болашақ өмір, жастық пен махаббат туралы жазған өлеңдерімен әдебиет әлемінде өшпестей із қалдырды. Ақын қалдырған асыл қазынаның тақырыптық ауқымын, жанрлық кеңдігін көркемдік ерекшеліктері мен өзіндік тілдік шеберлігін ғалымдарымыз жан – жақты зерттеп, дәйекті тұжырымдап, бүгінгі рухани азығына айналдырып отыр. Жас ұрпақты рухани – адамгершілікке тәрбиелеуде бұрынғы ата – бабаларымыздың асыл мұраларын, өсиетті сөздерін, ғибраттарын алдымызға жайып саламыз. Өйткені адамгершіліктің ақ туын жоғары ұстаған бабаларымыздың тәлім – тәжірибесінің, ұстаған қағидаларының жас ұрпаққа берері мол. Сонау атадан келе жатқан ұлттық құндылығымыз. Рухани – адамгершілік байлығымыз. Абай, Шәкәрім аталарымыздың шығармаларының тұнығы осы рухани тәрбие. Ғасырлар бойы Абай тәлімі адамзатты адастырмай алдына жарық салар шырағданы болды. Абай ізін жалғастырушы адамдық жолын айнытпай танытқан Шәкәрім жырлары бүгінгі ұрпақтың бойтұмары болмақ. Шәкәрім өлеңдерінің тақырып ауқымы өте кең. Соның ішінде ойып орын алар тақырып – рухани адамгершілік мәселесіне қатысты ойлары. Ол адамгершілік ар – ұятты жоғары қояды. Оның өлең жолдарынан кісіліктің келбетін танытар асыл қасиеттерімен сусындауға тұту, бауырыңа тарту бұл да адамгершіліктің жоғары түрі. Осы Шәкәрім өлеңдерінде қалай көрініс тапқан?

Бұл тұрғыда Шәкәрім атамыз: «Ойлансаң, барша адамзат – туған бауыр»- дейді. Ол өлеңдерінде қазағым, ұлтым, алашым деп өз жұртын бүйрегіне бұрса, барша адамзатты бауыр тұтады. «Анадан алғаш туғанымда...» өлеңінде:

Еңбекке шыда, ебін тап та,
«Сабырдың түбі – сары алтын».
Өзімшіл болма, көпті ардақта,
Адамның бәрі – өз халықтың.
Ынсап пен мейірім, әділетті,
Жаныңдай көріп, жан сақта.

Ол жолда өлсек неміз кетті,
Мақсұтқа жетпей қалсақ та.

– деп туған жұртына өнерге ұсынады. «Ақын кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек анық бақ» деп білді. Оның өзі де «Жолама қулар маңайға» өлеңінде: Адамдық борыш ар үшін,
Барша адазат қамы үшін

Серт бергем еңбек етем деп,
Алдағы атар таң үшін

– деп өз өмірінің бүкіл мәнісі еңбекте жатқанын айтады. Ал, «Адамдық борышын» өлеңінде бұл идеяны тиянақтай түседі. Шәкәрім шығармашылығын оқығанда Абайдың терең ойлы маржан сөздерін еріксіз түсіреді. Ол – заңдылық. Абай атамыздың «Рақымдылық, мейірбандық, әр түрлі істе адам баласына өз баласына өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек, бұлар – жүрек ісі» деген афоризм боп қалыптасып кеткені. Осы өзгеге жақсылық жасау, мейірімді болу идеясы Шәкәрім поэзиясынан қалайша орын алады? Бұл ой, әсіресе, ақын өлеңінде айқын білінеді. Ол су, от, жел секілді ұғымдардың екі жағын, екі түрлі қасиетін салыстырмалы түрде жырлайды да, соның айналаңа пайдасы болар жағын қала дегенді айтады.

Сусағанның сусыны бол су сықылды сұп-сұйық
Бірақ ондай болма салқын ел көңілін қалдырып.
От сықылды жылы болсын сөзіңіз бен жүзіңіз.
Бірақ ондай махаббатсыз болма өртеп жандырып.
Жел сықылды желпі жұрттың шаршағанын талғанын
Жықпа үйін, болма құйын, қылма жаман аманын
Жер сықылды пайдалы бол, пайдаласын ел сенен
Тасты жердей болма қатты, тілме жұрттың табанын,
– деп насихат айтады. Шәкәрімнің «Үш анық» атты еңбегінде ынсап, әділет, мейірім үшеуі қосылып, ұждан, ар, ақыл сөздері жиі кездеседі.

Ақыл білім осындай ар жақтарлық
Айласыз, өтіріксіз жан сақтарлық
Үзіп – жұлып ұятсыз атанбай – ақ,
Ақылмен жол табалық ел бастарлық, немесе
Ғылымсыз болса ақыл тұл
Ақыл деген өлшеусіз бір жарық нұр.
Дұрыс деме құр сөйлеп
Ақылға санат, сабыр қыл, десе ар туралы
Ақ жолдан айнымас
Ар сақта, оны біл,
немесе

Арың сатпа, теріңді сат, адалды ізде
Ғибадат пен адалдық ар үшін жи,

- деп адамды нұрландыратын ақылы, не нәрсені де ақылға жеңдірсең адаспассың, бірақ ғылымсыз ақыл кем десе, ар-ұжданның ақ жолдан айнытпас серігің болатынына сенім білдіреді. «Ақылды болсаң арыңды сақта, ар-ұят керек әр уақытта» деп ар- ожданды қастерлеп, оны адамгершіліктің туы санайды.

Шәкәрім лирикасын қуаттандырып ,нұрландырып тұрған көркемдегіш құралдардың түлері көптеп кездеседі. Шәкәрім лирикасында бейнелеу құралдарының бірі-теңеу мол қолданылған. Мысалы:

Гауһардай көзі,
Бұлбұлдай сөзі,

Жаннан асқан бір пері.
Жүзі бар айдай,
Мінезі майдай,
Өзгеден артық сол жері.

Шәкәрім жырларын оқып отырғанда қазақтың мақал –мәтелдері, нақыл сөздері, тұрақты тіркестер ,өлең сөздерімен ұйқасын тауып,өлеңді нәрлендіре түседі. Мысалы, «есің барда елінді тап», «Өлімнен ұят күшті», «Сабырлық түбі сары алтын», «Ит иесін қаппайды», «Ақ ісіңе адам жақ», «Жетім бала иесіз, өзі кесер кіндігін», «Шел басыпты көзімді», «Иіс білер мұрын жоқ», т.б.

Шәкәрім өлеңдерінің негізгі объектісі – адам. Ол адамды жақсылыққа жетелеп, жақсы қасиеттерді қалыптастыруға ұмтылды. Адам мінез – құлқындағы салақтық, еріншектік, бойкүйездікті сынады. Бұл тұста оның «Сәнқойлар», «Қылжақпас», «Еріншек» деген өлеңдерін жазды.

Мысалы:«Еріншек» өлеңінде:

Еріншектен – салақтық,
Салақтықтан – надандық...
Бірінен-бірі туады,
Жоғалар содан адамдық, –

деп надандықты, еріншектікті сынап, адам деген атыңа қалам десең, күн-түн демей ғылым ізде дейді. Шәкәрім адамның өмірін үш кезеңге бөледі, Өмірдің басы – бала, ортасы – жастық, содан соң – қарттық шақ. Осының ішінде ең қуатты шақты ғылымға арнауды насихаттайды.

Ең керекті дегенің ортаншы өмір
Түгел қолың жетпейтін бір жанталас.
Қапы өткізбес сол кездің бір сағатын
Өкініші қалмайды кетсе ағаттық
Күні – түні дей көрме ғылым ізде
Қалсын десең артыңда адам атың – дейді
Қай ғылымды білсеңіз де
Қазір оны елге жай.

Құр ішінде кеткеніңше
Пайдалансын өзгелер, –

деп Шәкәрім атамыз жас ұрпаққа алған білім,ғылымыңды келешекте халқыңа қызмет етуге жұмсау адамдық борышы екенін баса айтады.Ақынның адамгершілік туралы ойларының қай- қайсысы да өсиет,үлгі ретінде келеді.Абай айтқан: «Талап ,еңбек,терең ой, Қанағат, рақым ойлап қой,-дегендегі талаптың Шәкәрім орынсыз жерге ұмтылмайтын алты түрлі ноктасы бар екенін айтып,олардың қызметін жайып салады.

Ар түзейтін бір ғылым табылмаса,
Зұлымдықты жалғанда әділ жеңбес,

-деп түйеді.Өмір және ақындық тәжірибесі толыққан кезде Шәкәрімнің ерекше тоқталатын тақырыптарының бастысы – адам тағдыры, адам өмірінің мәні. Бұл тақырып «Адамшылық», «Адамнан артық жәндік жаралмаған», «Адам немене?» деген өлеңдерінде көрініс тапқан. «Адамшылық»өлеңінде:

Мейірім – жақсы,зұлымдық жаман дейсің,
Қасқырлыққа қайтесің құр дөңгелеп?
Жаны ашып жәрдем қылмай өткен адам –
Өсіп, өшіп құлаған бір бәйтерек,-

- деп түйін жасайды. Ақынның «Ғайсадай жан беретін таңның желі», «Дүние мен өмір» өлеңдерінде дүниенің өзіндік ерекшеліктері, адам дүниетанымының өзіндік даралығы көрінеді.

Ғайсадай жан беретін таңның желі,
Қайғымды желге ұшырып, тірілт мені!

Ақылым кәрілікке жабырқама,

Талпынып тағы да ақтар дүниені,

– дейді ол. Бұл өлеңінде өзінің өмірге деген пікірін, көзқарасын айналадағы ортамен, табиғатпен байланыстыра отырып суреттейді. Таңғы желге қайғысын жоғалтуды, ақылына кәрілікке жабырқамауды, қайратына әр нәрсеге қарсы тұруды, тіліне барша жанға пайдалыны айтуды тапсыра отырып, ақын заманға үн қатады.

Не үкімет, немесе қауымды алдап,

Арсыздықпен не болар алған шені?! –

деп аяқтай келіп, қоғамға да, адамға да қажетті сауалды жолдай келіп, заманындағы кулық сұмдық, бетперделік көріністерді жария етіп, оны шешудің жолы – адамгершілік пен әділеттілікте деп меңзейді.

Иә, қорыта келгенде ақын өлеңдерінің басым көпшілігі рухани адамгершілік қағидаларға толы десек артық айтпаған болар едім Шәкәрім мұрасы жан-жақты зерделеуді тілейтін асылдарымыздың санатында. Адамгершіліктің ақ туын жоғары ұстаған Шәкәрім атамның тәлім – тәрбиесінің, ұстаған қағидаларының жас ұрпаққа берері мол. Сонау атадан келе жатқан ұлттық құндылығымыз рухани – адамгершілік байлығымыз. Міне, осы сипаттың бәрін өмірдегі шынайы бейнесі, жан дүниесі, кеудесі шалқақ, асқақ пенде, мейірімді, әділ, адамгершілігі мол жас ұрпақтың бойында қалыптасқанын тілеген Шәкәрім өлеңдерінің тұнығы - рухани тәрбие.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары өлең, дастандар, қара сөздері. Алматы: 2008
2. Шәкәрім «Жолсыз жаза» Өлеңдер мен поэмалары Алматы; 1988 ж
3. Шәкәрім Құдайбердіұлы «Мұсылмандық шарты» Алматы; 1993 ж

ӘОЖ 81'354

М.ӘУЕЗОВ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІС

Сәдуақасова Айжан Арланқызы

Sadvakasova_Aizhan@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті филология факультеті

«5В020500»-Филология: қазақ филологиясы мамандығының студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі- А.Ә.Үсен ф.ғ.д., профессор.

Қазақ халқы-өзіндік өшпес орны бар таланттарға бай халық. Соның бірі-аса дарынды, бойында шалқыған шабыты бар тұлға- М.Әуезов. Ол өз шығармаларында замананың келбетін, ащы шындығын сипаттайды. Суреткер шығармаларындағы ең негізгі тақырып – қорғансыздар. Байырғы қазақ аулындағы әлеуметтік теңсіздік, әділетсіздік, озбырлық, отаршылдық, жалпы айтқанда қорғансыздар күні жазушы шығармаларының өзекті мәселесі. М.Әуезовтің шығармалары, әсіресе әңгімелері әлі күнге дейін маңызын жоймаған ерекше туындылар.

Жазушының әңгімелері терең психологизмге құрылған. Әңгімелердегі психологизмді